

УДК 343.133

Наталія Боржецька,

аспірантка кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
Інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ СКЛАДАННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА

У статті аналізуються підстави та умови складання обвинувального акта як одного з процесуальних рішень, що приймаються на етапі закінчення досудового слідства. Підкреслюється важливість з'ясування їх наявності у кожному кримінальному провадженні слідчим при вирішенні питання про можливість складання обвинувального акта, а відтак — для забезпечення обґрунтованості та законності даного процесуального рішення.

Ключові слова: обвинувальний акт, підстави, умови, процесуальне рішення, етап закінчення досудового слідства.

Прийняттю (власне складанню) кожного процесуального рішення повинне передувати з'ясування особою, якій належить повноваження із прийняття даного рішення, наявності підстав та умов для його прийняття. У випадку прийняття рішення без належних для цього підстав та умов воно визнаватиметься безпідставним, необґрунтованим, а відтак й незаконним, що тягне за собою його скасування. Важливість з'ясування підстав та умов для прийняття кожного процесуального рішення, а тим паче кінцевого на певній стадії кримінального провадження, зумовлюється завданнями кримінального провадження, визначеними ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) [1]. Сказане стосується безумовно й складання обвинувального акта як одного з процесуальних актів закінчення досудового слідства.

Направлення до суду обвинувального акта передбачається п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України однією із форм закінчення досудового розслідування. Варто проте зазначити, що п. 14 ч. 2 ст. 36 та п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України називає дану форму закінчення досудового розслідування зверненням до суду з обвинувальним актом, тоді як ст. 293 КПК України, визначаючи процедуру надання копії обвинувального акта підозрюваному, його захиснику та законному представнику,

вживає словосполучення «передання обвинувального акта до суду».

Питанням обвинувального акта приділялася значна увага в роботах багатьох науковців, як сучасних, так і процесуалістів XIX—XX ст., зокрема М. С. Строговича, М. В. Жогіна, Ф. Н. Фаткулліна, Л. А. Маріупольського, В. К. Случевського, Н. А. Якубович, Г. М. Мінковського, Т. В. Каткової, Ю. О. Гришина, О. Ю. Татарова тощо. Зміст, форма, види, правові та організаційні основи прийняття рішень у кримінальному судочинстві, в тому числі кінцевих рішень на стадії досудового розслідування, були предметом дослідження П. А. Лупінської, Н. Г. Муратової, В. М. Григор'єва, Г. О. Кузьміна, Ю. В. Бауліна та багатьох інших науковців. Проте прийняття та набрання чинності КПК України у 2012 р. викликало необхідність повторно звернутися до вивчення та аналізу підстав, умов, значення, процесуального порядку прийняття вказаного процесуального рішення і направлення його до суду. При цьому варто наголосити, що метою даного дослідження є аналіз підстав та умов ненаправлення до суду уже складеного обвинувального акта, а підстав та умов складання обвинувального акта як однієї з процесуальних дій, що здійснюється на етапі закінчення досудового розслідування.

Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК Украї-

ни обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Законодавець прямо не вказує у КПК України, що є підставою, а що умовою для складання обвинувального акта, хоча ці поняття потребують визначення та розмежування.

Проте КПК України визначає підстави прийняття інших рішень. Щоправда, в кримінальному процесуальному законі немає єдиного розуміння поняття «підстава». Так, ч. 5 ст. 110 КПК України підставами називає «обставини» кримінального правопорушення, ч. 2 ст. 177, п. 4 ч. 1 ст. 190, п. 5 ч. 2 ст. 248 КПК України підставами називає результат аналізу обставин, висновок, сформований за результатами умовиводу («наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення», «наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що...», «обставини, які дають підстави для...», «обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину...»), ч. 2 ст. 14 КПК України підставою втручання у таємницю спілкування називає «судове рішення», ч. 5 ст. 240 КПК України називає підставою проведення слідчого експерименту, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, ухвалу слідчого судді, а ч. 2 ст. 241 КПК України підставою освідчення називає постанову прокурора, ч. 1 ст. 21 КПК України називає підставою закон, а ч. 3 ст. 27 КПК України — конкретну норму закону («на підставі пункту 3 частини другої цієї статті») тощо.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «підстава» вживається у таких значеннях: «... те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь. ... Те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь» [2].

Як і на законодавчому рівні, немає єдності в розумінні підстав прийняття рішення і в науці кримінального процесу, в тому числі і в питанні підстав складання обвинувального акта. Зокрема Н. А. Якубович зазначила, що «по кожній кримінальній справі, що направляється в суд з обвинувальним виснов-

ком, розслідування може бути закінчено лише тоді, коли слідчий встановить всі ті обставини, без яких справу не можна вирішити по суті. Достатність доказів, що вимагається для визнання цих обставин встановленими, в даному випадку є підставою для прийняття рішення про закінчення попереднього слідства і складання обвинувального висновку» [3].

За твердженням П. А. Лупінської, «підставу для прийняття рішення складають два головні елементи — фактичний, який включає розглянуті і оцінені докази і висновок про обставини, встановлені на основі цих доказів, і правовий — виражений в кримінально-процесуальному і кримінальному законах. Співвідношення цих елементів обумовлює законність і обґрунтованість рішення» [4].

За твердженням Т. В. Каткової, «у чинному КПК юридичною підставою прийняття рішення про складання обвинувального висновку є наявність сукупності достовірно встановлених обставин, що складають предмет доказування» [5], а достатність доказів є «головною фактичною підставою для визнання розслідування закінченим і складання обвинувального висновку» [6]. При цьому, як стверджує Т. В. Каткова, поняття «достатності доказів» потрібно розуміти не лише через «наповнення» його «кількістю обставин, що підлягають з'ясуванню і дослідженню, а й, передусім, більш високою якістю і надійністю доказів, якими оперує слідчий при складанні обвинувального висновку, тобто ступенем доведеності цих обставин як кожної окремо узятій, так і їх сукупності» [7].

Важко не погодитись із твердженням Т. В. Каткової про наявність фактичної та юридичної підстави для складання обвинувального акта, проте зміст їх потребує часткового уточнення.

Згадані нами вище норми КПК України дозволяють стверджувати, що юридичною (правовою) підставою для вчинення дії на виконання певного процесуального рішення є відповідне процесуальне рішення, а юридичною підставою для прийняття рішення — норма кримінального процесуального закону, яка уповноважує певного учасника кримінального провадження на прийняття

рішення. Тому юридичною (правовою) підставою для складання обвинувального акта є передбачене кримінальним процесуальним законом повноваження слідчого на складання обвинувального акта (п. 7 ч. 2 ст. 40, ч. 1 ст. 291 КПК України), за наявності до того фактичних підстав та умов у провадженнях щодо правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Що ж до фактичних підстав, то аналіз ч. 1 ст. 290 КПК України дозволяє стверджувати, що тут законодавець принципово по-іншому (в порівнянні з вищенаведеними прикладами) визначив підставу складання обвинувального акта. Нею, з огляду на ч. 1 ст. 290 КПК України, і за цілком справедливим твердженням Н. А. Якубович, П. А. Лупінської і Т. В. Каткової, є «достатність доказів» для складання обвинувального акта.

Визнання ж прокурором і слідчим того, що зібрані під час досудового слідства докази є достатніми для складання обвинувального акта, є процесом з'ясування наявності підстав для його складання — першим етапом прийняття процесуального рішення. Таке визнання повинно бути сформоване не лише у слідчого, а й в прокурора, що підтверджується формулюванням п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України: «Обвинувальний акт має містити ... виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які *прокурор* вважає встановленими» (курсив наш. — Н. Б.). Визнання того, що зібрані під час досудового слідства докази є достатніми для його складання, відображає тверду переконаність прокурора і повинно відображати тверду переконаність слідчого як особи, що повинна складати обвинувальний акт, у винуватості особи.

Варто погодитись із твердженням Г. М. Мінковського стосовно того, що рішення про направлення справи прокурору для затвердження обвинувального висновку і передання до суду, повинні прийматись слідчим лише за наявності твердого переконання у винуватості особи, адже «попереднє розслідування являється попереднім не з точки зору обсягу зібраних матеріалів і достовірності висновків слідчого, що слідує з них, а з точки зору їх значення для подальшої долі справи у випадках, коли розсліду-

вання закінчується складенням обвинувального висновку» [8]. Тверда впевненість повинна бути зумовлена внутрішнім переконанням у вірності своїх висновків, рішучості зафіксувати їх в процесуальних документах, висловити за необхідності прилюдно, готовності відстоювати їх у відповідних (процесуальних і інших) інстанціях, нести за них відповідальність» [9].

При цьому достатньою для складання обвинувального акта повинна визнаватись та сукупність доказів, на підставі яких слідчий встановлює наявність чи відсутність всіх фактів і обставин, що підлягають доказуванню. Для вирішення питання про те, які обставини мають бути встановлені, потрібно керуватись ст. 91 КПК України із врахуванням особливостей, передбачених, зокрема, статтями 485, 505 КПК України.

Тобто зібрані під час досудового слідства докази є достатніми для складання обвинувального акта, коли з'ясовані усі обставини, які підлягають доказуванню у певному кримінальному провадженні, у ньому досягнена істина, в результаті збирання, перевірки та оцінки доказів, що свідчать про вказані обставини, слідчий і прокурор дійшли достовірного висновку про винуватість особи. Тому визнання прокурором і слідчим зібраних під час досудового слідства доказів достатніми для визначення передбачених у КПК України обставин встановленими, повинна одночасно свідчити про відсутність підстав для закриття кримінального провадження, звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Проте визначена нами фактична і юридична (правова) підстава для складання обвинувального акта в самому обвинувальному акті, в якому висувається обвинувачення фізичній особі, не відображається.

КПК України вимагає від суддів, прокурорів, слідчих прийняття не просто законних та обґрунтованих процесуальних рішень, а й вмотивованих — таких рішень, в яких, згідно з ч. 4 ст. 370 КПК України, «наведені належні і достатні

мотиви та підстави його ухвалення». Такі вимоги передбачені для постанов слідчого, прокурора (ч. 5 ст. 110, ч. 2 ст. 220 КПК України), ухвал слідчого судді (п. 4 ч. 1 ст. 190, п.п. 2—4 ч. 1 ст. 196 КПК України тощо), ухвал суду (статті 370, 372 КПК України), вироків суду (статті 370, 374 КПК України). Проте до обвинувального акта — процесуального рішення, що підсумовує результати досудового розслідування, з одного боку, і визначає межі судового розгляду, з іншого — такі вимоги передбачені лише частково: відповідно до п. 7¹ ч. 2 ст. 291 КПК України обвинувальний акт має містити «підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими». Що ж стосується фізичних осіб, то в обвинувальному акті відображається лише кінцевий результат доказування, що здійснювалося на стадії досудового розслідування, — відбувається «виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими», слідчий вказує «правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення», відображаються «обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання». Але в обвинувальному акті не пояснюється, чому прокурор вважає встановленими певні фактичні обставини кримінального правопорушення, тобто не наводяться належні та достатні мотиви і підстави його прийняття стосовно фізичних осіб. А такий стан речей, на наш погляд, порушує передбачене підпунктом «а» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на справедливий суд («Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висуного проти нього») [10]. Прокурор сьогодні, повідомляючи фізичну особу про характер обвинувачення, не повідомляє про причини обвинувачення.

З огляду на юридичну (правову) під-

ставу для складання обвинувального акта наявність достатніх доказів, що зумовлюють виникнення переконання прокурора і слідчого у винуватості особи (фактична підстава) породжує право, а відтак і обов'язок слідчого скласти обвинувальний акт у випадку виконання умов, на існуванні яких на даному етапі досудового розслідування наголошували ще свого часу В. К. Случевський [11] та Г. М. Міньковський [12].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «умова» пояснюється в т. ч. як «... необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь, або сприяє чомусь; ... обставини, особливості реальної дійсності, за якими відбувається або здійснюється що-небудь; ... правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; правила, вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь» [13].

Як і підстави, умови складання обвинувального акта варто поділяти на юридичні (правові) та фактичні. Юридичні (правові) умови — це передбачені кримінальним процесуальним законом вимоги щодо здійснення слідчим, прокурором певних процесуально-організаційних і власне процесуальних дій, від виконання яких даними учасниками кримінального провадження ставиться в залежність можливість складання обвинувального акта. Тоді як фактичні умови — це виконані слідчим, прокурором у певному кримінальному провадженні вимоги кримінального процесуального закону, які, з огляду на обставини даного провадження, є необхідними і достатніми для переходу до складання обвинувального акта.

Умовами для складання слідчим обвинувального акта є виконання слідчим, прокурором після встановлення наявності підстав для складання обвинувального акта тих процесуальних дій і прийняття тих проміжних та допоміжних процесуальних рішень, які вимагаються встановленою процесуальною процедурою, повинні передувати складенню обвинувального акта і вирішення яких може вплинути на необхідність або особливості складання обвинувального акта. Аналіз норм чинного за-

конодавства дає можливість стверджувати, що до таких умов, зокрема, належать: наявність у провадженні повідомлення про підозру, систематизація матеріалів досудового розслідування, повідомлення прокурором або слідчим за його дорученням підозрюваному, його захиснику, законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, його представнику та законному представнику, цивільному відповідачу, його представнику про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, надання доступу до матеріалів досудового розслідування відповідно до встановлених КПК України правил, вирішення заявлених клопотань.

Порядок та особливості систематизації матеріалів досудового розслідування не визначаються кримінальним процесуальним законом. Систематизація матеріалів досудового розслідування передбачає упорядковане розміщення та нумерацію аркушів і повинна передувати відкриттю матеріалів іншій стороні. Що ж стосується підшивання матеріалів досудового розслідування, то, зважаючи на відсутність прямої вимоги про це в законі і незручність з огляду на необхідність долучення до матеріалів після ознайомлення з ними учасниками кримінального провадження обвинувального акта та додатків до нього, у практиці діяльності органів досудового розслідування матеріали досудового розслідування упорядковуються та нумеруються перед їх відкриттям іншій стороні, а прошиваються на цьому етапі матеріали або за ініціативою самого слідчого, якщо він вважає це необхідним, або на вимогу іншої сторони. Під час систематизації матеріалів досудового розслідування слідчий здійснює остаточну перевірку усього проведеного ним до цього моменту досудового розслідування.

Після здійсненої слідчим систематизації матеріалів досудового розслідування прокурор, переконавшись у достатності зібраних доказів для складання обвинувального акта, відповідно до ч. 1 ст. 290 КПК України, може приступити до виконання обов'язку із повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, його представнику та законному представнику, цивільному

відповідачу, його представнику про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування або ж доручити здійснити ці дії слідчому, після чого відбувається процедура відкриття матеріалів іншій стороні, що передбачена ст. 290 КПК України.

Вказана процедура, відповідно до ст. 290 КПК України, передбачає надання однією стороною доступу іншій стороні, учаснику кримінального провадження до матеріалів, відомостей, які сторона має намір використати як докази у суді; можливість скопіювати відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надання доступу до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони (держави).

Процесуальна дія відкриття матеріалів іншій стороні має надзвичайно важливе значення, яке підкреслене у ч. 12 ст. 290 КПК України. Зокрема, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень ст. 290 КПК України, суд не має права використати відомості, що містяться в них, як докази.

Що ж стосується подання і вирішення заявлених клопотань під час реалізації процедури відкриття матеріалів на етапі закінчення досудового розслідування, що здійснюється у формі досудового слідства, то право на подання таких клопотань, хоч і не передбачено безпосередньо у ст. 290 КПК України, проте все ж визначено в п. 12 ч. 3 ст. 42, ч. 1 ст. 47, п. 4 ч. 1 ст. 56, ч. 4 ст. 58, ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 63, п. 7 ч. 3 ст. 64¹ КПК України. Процедура розгляду таких клопотань визначена ст. 220 КПК України.

Особливості виконання окремих умов (наприклад, систематизації матеріалів досудового розслідування) взагалі не закріплені на законодавчому рівні, а особливості виконання інших умов (повідомлення прокурором або слідчим за його дорученням підозрюваному, його захиснику, законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, його представнику та законному представнику, цивільному відповідачу, його представнику про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, надання доступу до матеріалів до-

судового розслідування відповідно до встановлених КПК України правил вирішення заявлених клопотань), хоч і передбачені в КПК України, проте містять значну кількість суперечностей та неузгодженостей, що породжує різночитання одних і тих самих норм, неоднозначну практику їх застосування, а часто веде до порушення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Зважаючи на важливість вивчення цих питань і неможливість їх вичерпного аналізу в межах даного дослідження, детальна характеристика умов для складання обвинувального акта потребує самостійного дослідження.

Варто враховувати, що набір умов для складання обвинувального акта слідчим та прокурором відрізняється. КПК України виділяє для складання прокурором обвинувального акта (внесення змін до складеного слідчим обвинувального акта) таку умову, як незгода з обвинувальним актом, складеним слідчим (ч. 1 ст. 291 КПК України).

Складання обвинувального акта як одна з центральних дій на етапі закін-

чення досудового слідства можлива лише за наявності фактичних та юридичних (правових) підстав і умов у їх сукупності, які свідчать про можливість та своєчасність цієї дії. Якщо наявність підстав для складання обвинувального акта свідчить про можливість та своєчасність переходу до етапу закінчення досудового слідства на стадії досудового розслідування, здійснюваної у формі досудового слідства, то виконання умов свідчить про можливість та своєчасність власне складання обвинувального акта в межах етапу закінчення досудового слідства. При цьому виконання процесуальних дій, що є умовою для складання обвинувального акта, може вплинути на розуміння прокурором, слідчим наявності підстав для складання обвинувального акта (наприклад, задоволення заявленого стороною захисту клопотання про проведення експертизи), що і свідчить про можливість складання обвинувального акта лише при встановленні до цього аналізованих вище підстав і умов в їх сукупності.

ПРИМІТКИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — С. 3.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — С. 782.
3. Якубович Н. А. Окончание предварительного следствия / Н. А. Якубович. — М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1962. — С. 9.
4. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика / П. А. Лупинская. — М. : Юристъ, 2006. — С. 73.
5. Каткова Т. В. Закінчення досудового слідства у кримінальних справах : практ. посіб. / Т. В. Каткова, А. Г. Каткова. — Х. : Право, 2011. — С. 36.
6. Там само.
7. Там само. — С. 37.
8. Миньковский Г. М. Окончание предварительного расследования и осуществление права обвиняемого на защиту / Г. М. Миньковский. — М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957. — С. 7.
9. Михайленко О. Р. Складання процесуальних актів з кримінальних справ (Теорія, методика, примірні зразки документів) / О. Р. Михайленко. — 2-ге вид., авторизований переклад з рос. із змін. та допов. — К. : НМК ВО, 1991. — С. 7.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv.
11. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса / под ред. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2008. — Ч. II: Судопроизводство. — С. 297.
12. Миньковский Г. М. Знач. праця. — С. 89.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — С. 1295.

Боржецкая Наталия. Основания и условия составления обвинительного акта.

В статье анализируются основания и условия составления обвинительного акта как одного из процессуальных решений, принимаемых на этапе окончания досудебного следствия. Подчеркивается важность уяснения их наличия в каждом уголовном производстве следователем при решении вопроса о возможности составления обвинительного акта, а значит — для обеспечения обоснованности и законности данного процессуального решения.

Ключевые слова: обвинительный акт, основания, условия, процессуальное решение, этап окончания досудебного следствия.

Borzhetska Nataliia. The grounds and reasons of an indictment drafting.

The article deals with the analysis of the grounds and reasons of drafting of an indictment as one of the procedural decisions made at the final stage of a pre-trial phase. The importance of detecting them in every criminal procedure by an investigator while making the decision of possibility of an indictment drafting so that to ensure the reasonableness and legality of such procedural decision is underlined.

Key words: indictment, grounds, reasons, procedural decision, final stage of a pre-trial phase.